

ФАНЕТЫЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ Ў НАВУЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Г. М. Валочка¹⁾, С. М. Якуба²⁾

¹⁾ Нацыянальны інстытут адукацыі,
вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск, Беларусь, h.valochka@mail.ru

²⁾ Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. К. Маркса, 31, 220030, г. Мінск, Беларусь, YakubaSM@bsu.by

У артыкуле разглядаюцца фанетычныя практыкаванні, звязаныя з фарміраваннем артыкуляцыйных (правільна гаварыць, вымаўляць гукі і іх спалучэнні), рэцэптыўных (чуць і адрозніваць гукі ў маўленчай плыні) і рытміка-інтанацыйных (інтанацыйна і рытмічна правільна афармляць маўленне) навыкаў. Аналізуюцца слыхавыя (практыкаванні на адрозніванне і апазнаванне), артыкуляцыйныя (пастановачныя і практыкаванні на замацаванне гука) і практыкаванні, накіраваныя на развіццё тэхнікі чытання. Асабліва ўвага звяртаецца на знаёмства з асноўнымі тыпамі інтанацыйных канструкцый (ИК), валоданне якімі мае надзвычай важнае значэнне ў правільнай перадачы і разуменні зместу выказвання. Адзначаецца важнасць фарміравання фанетычных навыкаў ва ўзаемасувязі з развіццём іншых моўных аспектаў (лексікай і граматыкай) і ўключэння іх у камунікатыўную дзейнасць навучэнцаў.

Ключавыя словы: фанетычныя навыкі; вымаўленчыя ўменні; слыхавыя практыкаванні; артыкуляцыйныя практыкаванні; тэхніка чытання; інтанацыйныя канструкцыі.

PHONETIC EXERCISES IN LEARNING BELARUSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

A. M. Volochko^{a)}, S. M. Yakuba^{b)}

^{a)} The National Institute of Education,
Korolya St., 16, 220004, Minsk, Belarus, h.valochka@mail.ru

^{b)} Belarusian State University,
K. Marx St., 31, 220030, Minsk, Belarus, YakubaSM@bsu.by

The article deals with phonetic exercises related to the formation of articulatory (correct speech, pronunciation of sounds and their combinations), receptive (listening and distinguishing sounds in the flow of speech) and rhythmic-intonation (intonationally and rhythmically correct speech) skills. Auditory (exercises for discrimination and recognition), articulatory (exercises for staging and fixing sounds) and exercises aimed at developing reading techniques are analyzed. Particular attention is paid to familiarization with the main types of intonational structures (IC), mastering which is extremely important for the correct transmission and understanding of the content of the statement. The importance of the

formation of phonetic skills in connection with the development of other aspects of the language (lexicon and grammar) and their inclusion in the communicative activity of students is noted.

Key words: phonetic skills; pronunciation skills; listening exercises; articulation exercises; reading technique; intonation constructions.

Навучанне любой замежнай мове пачынаецца са знаёмства з фанетычнай сістэмай гэтай мовы, з фарміравання адпаведных фанетычных навыкаў. Правільнае вымаўленне (артыкуляцыя гукаў і іх спалучэнняў, валоданне інтанацыяй, нарматыўная пастаноўка націску ў словах) з'яўляецца асновай для развіцця і ўдасканалення ўсіх іншых навыкаў гаварэння на замежнай мове.

Сфарміраванасць фанетычных навыкаў з'яўляецца абавязковай умовай паспяховай перадачы думкі і разумення маўленчага паведамлення, бо гэтыя навыкі, па-першае, маюць сэнсаадрознівальнае значэнне (няправільнае вымаўленне ўсяго толькі аднаго гукі ў слове можа змяніць або сказаць яго сэнс і, як вынік, ускладніць працэс камунікацыі пры маўленні і пры ўспрыманні на слых); па-другое, фанетычныя навыкі больш за іншыя падвяргаюцца дэаўтаматызацыі, г. зн. не могуць выконвацца без свядомага кантролю раней аўтаматызаванага навыку.

Не меншае значэнне для камунікацыі мае і інтанацыя. Няўменне навучэнцаў выдзяляць у маўленні з дапамогай рытму, паўзаў, тэмпу, лагічнага націску сэнсавыя адрэзкі ў адпаведнасці з задачамі маўлення часта прыводзіць да скажэння зместу выказвання. Без валодання правільнай інтанацыяй немагчыма рэалізаваць асноўныя маўленчыя функцыі: пацвердзіць, запырэчыць, усумніцца, запытаць, папрасіць, прапанаваць, пераканаць і інш.

Таму невыпадкова фанетыка-інтанацыйны аспект у сістэме навучання любой замежнай мове займае асобае месца.

Асноўнымі задачамі навучання фанетыцы з'яўляюцца:

- фарміраванне артыкуляцыйных навыкаў (навучыць правільна гаварыць, правільна вымаўляць гукі і іх спалучэнні);
- фарміраванне рэцэптыўных навыкаў (навучыць чуць і адрозніваць гукі ў маўленчай плыні, што з'яўляецца асновай адэкватнага ўспрымання і разумення маўлення);
- фарміраванне рытміка-інтанацыйных навыкаў (навыкаў інтанацыйна і рытмічна правільнага афармлення маўлення: націск, рытм, мелодыка, размеркаванне паўз і г. д.).

Гэтыя задачы ўзаемазвязаныя: з аднаго боку, нельга дасягнуць правільнага вымаўлення, не фарміруючы пры гэтым слыхавых навыкаў, а з другога, фарміраванне маўленчага слыху будзе больш паспяховым,

калі яно будзе ажыццяўляцца паралельна з авалоданнем правільным вымаўленнем. Паралельнае фарміраванне слыхавых, вымаўленчых і інтанацыйных навыкаў цалкам адпавядае прынцыпу комплекснасці ў навучанні відам маўленчай дзейнасці.

Адначасова з фанетычнымі навыкамі фарміруюцца тэхнічныя навыкі чытання і пісьма, што прыводзіць да ўсталявання ў свядомасці навучэнцаў трывалых асацыятыўных сувязей паміж вуснай і пісьмовай формамі маўлення: паміж гукамі і літарамі, слыхавымі і графічнымі выявамі слоў і словазлучэнняў, інтанацыйным і пунктуацыйным афармленнем сказаў.

У дыдактыцы пад практыкаваннем разумеюць трэніроўку, гэта значыць рэгулярна паўтаральнае дзеянне, накіраванае на авалоданне якім-небудзь спосабам дзеяння [1]. Сістэма практыкаванняў павінна складацца з улікам асаблівасцей працэсу маўлення. Працэс маўлення пачынаецца з авалодання моўным матэрыялам, праходзіць стадыю авалодання аперацыямі з матэрыялам (фарміраваннем першасных уменняў і навыкаў) і завяршаецца авалоданнем маўленчымі дзеяннямі і дзейнасцю ў цэлым (развіццём і ўдасканаленнем маўленчых) уменняў [2, с. 23, 40–49].

Фанетычныя практыкаванні не патрабуюць працяглай папярэдняй падрыхтоўкі, не займаюць шмат часу і дапамагаюць эфектыўна выпрацаваць і аўтаматызаваць навыкі вымаўлення.

Фанетычныя практыкаванні звычайна падаюцца ў наступнай паслядоўнасці:

1) назіранне (слыхавое і зрокавае) моўнай адзінкі без паўтарэння за ўзорам з мэтай стварэння яе слыхавога вобліку і артыкуляцыйнай устаноўкі (яно ўключае і практыкаванні на дыферэнцыяцыю моўных адзінак);

2) слуханне, паўтарэнне і карэкцыя спачатку са зрокавай апорай на артыкуляцыю або пісьмовыя знакі, затым без зрокавай апоры (імітацыйныя і аналітыка-імітацыйныя практыкаванні);

3) самастойнае ўзнаўленне моўнай адзінкі ў спалучэнні з іншымі гукамі, у словах, сказах.

Такім чынам, авалоданне фанетычнымі сродкамі маўлення прадугледжвае наступныя этапы: азнаямленне, падача (семантызацыя) моўнай адзінкі, замацаванне (выпрацоўка адпаведнага навыку), развіццё (выкарыстанне моўнай адзінкі ў практычнай маўленчай дзейнасці).

У навучанні фанетычным навыкам вылучаюць два асноўныя метады: *імітацыйны*, што прадугледжвае выкарыстанне імітацыі ў якасці асноўнага прыёму, і *аналітыка-імітацыйны*, які абапіраецца на прынцып свядомасці пры засваенні матэрыялу на аснове яго разумення. Аналітыка-імітацыйны метады навучання фанетыцы прадугледжвае выкарыстанне

на занятках фанетычных табліц, схем артыкуляцыі, малюнкаў інтанацыйных канструкцый, тэарэтычных тлумачэнняў разам з дэманстрацыяй гукавога ўзору. Гэты метадаваалоданне вымаўленчымі навыкамі прызнаецца вядучым у сучасным адукацыйным працэсе.

У адпаведнасці з відамі маўленчай дзейнасці **фанетычныя практыкаванні** падзяляюцца на *слыхавыя, артыкуляцыйныя і практыкаванні, накіраваныя на развіццё тэхнікі чытання.*

Слыхавыя практыкаванні папярэднічаюць артыкуляцыйным пры пастаноўцы гукаў, затым паралельна выкарыстоўваюцца абодва віды практыкаванняў. Сярод слыхавых практыкаванняў варта вылучаць *практыкаванні на адрозніванне*, калі адбываецца фарміраванне слыхавога эталона, і *практыкаванні на апазнаванне*, выкананне якіх патрабуе сфарміраваных слыхавых узораў. У практыкаваннях на адрозніванне гук, рытмічная мадэль, тып інтанацыйнай канструкцыі можна вылучыць у пададзеных парамі словах і сказах, а ў практыкаваннях на апазнаванне – у асобна прад’яўленых словах і сказах. Пасля ўводнага курса перавага аддаецца практыкаванням другога тыпу (на апазнаванне). Адзін з найбольш складаных варыянтаў слыхавых практыкаванняў на апазнаванне – гэта фанетычныя дыктоўкі (выкладчык дыктуе гукі, склады, словы, а навучэнец запісвае тое, што чуе).

Артыкуляцыйныя практыкаванні падзяляюцца на *пастановачныя і практыкаванні на замацаванне гука.* У пастановачных практыкаваннях гук вымаўляецца асобна, затым у складзе, у слове ў лёгкай пазіцыі. У такіх практыкаваннях выкарыстоўваецца прынцып ад лёгкага да складанага, ад спрыяльнай пазіцыі да цяжкай.

Практыкаванні на замацаванне прадугледжваюць вымаўленне і чытанне складоў знаёмых, а затым і незнаёмых слоў з дзвюма ці некалькімі фанетычнымі праблемамі, адказы на пытанні, кароткія выказванні (адзін – два сказы), чытанне сказаў, слыхавыя і артыкуляцыйныя практыкаванні на супрацьпастаўленне фанетычных з’яў.

З пункту гледжання фарміравання слыхавымаўленчых уменняў і навыкаў мэтазгодна правільна спалучаць трэніровачныя і маўленчыя практыкаванні. *Трэніровачныя* фанетычныя практыкаванні – гэта чытанне і вымаўленне складоў, слоў, словазлучэнняў і сказаў. *Маўленчыя* (умоўна-камунікатыўныя) практыкаванні выкарыстоўваюцца ўжо ва ўводным курсе, а потым іх колькасць павялічваецца. Маўленчыя фанетычныя практыкаванні – гэта практыкаванні з камунікатыўнымі заданнямі тыпу: «Спытайце...», «Адкажыце на пытанне», «Закончыце сказ», «Згадзіцеся ці запярэчце суразмоўцу», калі ўвага навучэнца скіравана на камунікацыю. Пры іх выкананні даецца ўстаноўка ажыццявіць пэўнае маўленчае дзеянне ў адпаведнасці з прапанаванай сітуацыяй: спытаць пра што-небудзь, паве-

даміць інфармацыю, папрасіць што-небудзь зрабіць і г. д. Такія практыкаванні звязаны з развіццём уменняў выкарыстоўваць сфарміраваны фанетычны навык у працэсе маўленчай дзейнасці. Іншымі словамі, асноўная ўвага пераходзіць з формы маўлення на яе змест.

Навучанне вымаўленню з'яўляецца неабходнай умовай для фарміравання навыкаў і развіцця ўменняў усіх відаў маўленчай дзейнасці на беларускай мове. Няправільнае вымаўленне гукаў, памылковая пастапоўка націску абцяжарваюць разуменне маўлення, нават калі яно граматычна правільна пабудавана.

Уся сістэма практыкаванняў пры вывучэнні націску павінна быць падпарадкавана асноўнай задачы – развіць кантраст націскных і ненаціскных складоў. У рытміцы ўлічваецца колькасць складоў і месца націску. Пачынаць працу над пастапоўкай націску варта з аднаскладовых слоў. Пераход да адпрацоўкі двух- і трохскладовых слоў з розным націскам павінен пачынацца з практыкавання на слыхавое назіранне за падзелам слова на склады: *ён* – адзін склад, *яна* – два склады (таму што два галосныя гукі). Далей адпрацоўваецца вылучэнне націскага склада па працягласці і напружанасці ў адносінах да ненаціскных складоў. Для практыкаванняў можна адбіраць двухскладовыя, а затым і шматскладовыя словы, якія адрозніваюцца націскам.

Вялікую цяжкасць для замежных навучэнцаў уяўляе збег зычных, бо ў шматлікіх мовах няма збегу зычных. Найбольш распаўсюджанай памылкай з'яўляецца ўстаўка галоснага паміж зычным: (*сустрэча* – /*сусытрэча*/). Устаўка галоснага паміж зычнымі парушае рытміку канкрэтнага слова і ў некаторых выпадках можа прывесці да змешвання значэнняў (*параход* – *праход*). У такім выпадку карыснымі будуць практыкаванні на супастаўленне слоў са збегам і без збегу зычных.

Існуюць групы слоў з пастаянным націскам на канчатку, на словаўтваральным суфіксе, на складзе, які папярэднічае суфіксу, і г. д. Так, напрыклад, у назоўніках жаночага роду на *-ія* (*-ыя*) заўсёды націскны папярэдні склад: *аўдыт^орыя*, *лабарат^орыя*. У назоўніках мужчынскага роду суфіксы *-ізм* (*-ызм*), *-іст* (*-ыст*), *-ант*, *-анін* і іншыя заўсёды націскныя: *тур^ызм*, *фінанс^іст*, *музык^ант*, *мінч^анін*. У асабовых назоўніках мужчынскага роду з суфіксамі *-нік*, *-чык* націск падае на склад перад суфіксам: *наста^аўнік*, *выкл^адчык*.

У беларускай мове ёсць групы слоў з рухомым націскам. У такім выпадку ў практыкаванні ўключаюцца формы аднаго слова, у якіх націск падае на розныя склады: *наг^а* – *наг^і*, *жолуд* – *жалуд^ы*.

На пачатковым этапе, калі ажыццяўляецца засваенне асаблівасцей фанетычнай сістэмы беларускай мовы, замежным навучэнцам прапануюцца заданні на пазнаванне пачутых фанем і суаднясенне іх з

графічным матэрыялам, на адрозненне фанем у мінімальных парах, на адрозненне рытміка-меладыхных мадэлей, інтанацыйных канструкцый. Напрыклад, такія заданні:

1. Слухайце і паўтарайце. Выразна вымаўляйце галосныя ў словах.
2. Прачытайце выразна. Якім гукам адрозніваюцца выдзеленыя словы?

У малога **Санькі** новенькія **санкі** (Н. Сторажава).

3. Праслухайце словы, падніміце руку, калі пачуеце гук [...].

4. Падкрэсліце ў сказе/тэксце словы, на якія падае націск (у маўленні выкладчыка/дыктара).

5. Звярніце ўвагу на чаргаванне націскных і ненаціскных галосных у формах адзіночнага і множнага ліку назоўнікаў: *дом – дамы́, сям’я – сём’і*.

6. Адзначце знакам «+» словы, якія заканчваюцца на глухі зычны.

Узор: сон горад+

народ	стол	апельсін	француз
вецер	нож	філолаг	касцюм

7. Пастаўце ў сказах націскі/паўзы і прачытайце сказы ўслых.

8. Прачытайце ўслых сказы, змяняючы інтанацыю (лагічныя націскі).

Істотная роля ў правільным разуменні зместу выказвання належыць інтанацыі. Таму падчас фарміравання вымаўленчых навыкаў на матэрыяле выказвання выкладчык звяртае асаблівую ўвагу на правільнае інтанаванне выказвання (з улікам рытміка-інтанацыйных мадэлей беларускай мовы).

Вывучэнне беларускай інтанацыі на пачатковым этапе прадугледжвае знаёмства з асноўнымі тыпамі інтанацыйных канструкцый (5 тыпаў ІК, якія найбольш часта сустракаюцца ў беларускай мове):

ІК-1 – інтанацыя апавядальнага сказа: *Мяне завуць Антон. Гэта мой сябар Ваня*. Для ІК-1 характэрна паніжэнне тону на націскай частцы;

ІК-2 – інтанацыя пыральнага сказа з пыральным словам: *Хто жыве ў Мінску? Як завуць тваю сяброўку?* Пры ІК-2 націскавая частка вымаўляецца з некаторым павышэннем тону;

ІК-3 – інтанацыя пыральнага сказа без пыральнага слова: *Гэта Антон? Яго завуць Алег?* Для гэтай канструкцыі характэрна значнае павышэнне тону на націскай частцы;

ІК-4 – інтанацыя няпоўнага пыральнага сказа са злучнікам **а**: *Мяне завуць Святлана. А цябе?* Націскавая частка ў такім выпадку вымаўляецца з павышэннем тону, які мае працяг на безнаціскных складах.

ІК-5 – клічная інтанацыя: *Якое сёння надвор’е!* У такой канструкцыі два інтанацыйныя цэнтры, на першым тон павышаецца, а на галосным другога цэнтра – паніжаецца.

Варта падкрэсліць, што фарміраванне фанетычных навыкаў, пачынаючы з уводнага курса, павінна ажыццяўляцца адначасова са знаёмствам замежных студэнтаў з пэўнымі лексічнымі і граматычнымі асаблівасцямі беларускай мовы з мэтай уключэння іх у камунікатыўную дзейнасць навучэнцаў (адказ на пытанні, удзел у дыялогах, стварэнне выказванняў у адпаведнасці з рознымі камунікатыўнымі сітуацыямі).

Такім чынам, фанетыка-інтанацыйныя навыкі ўдасканальваюцца пры выкананні навучэнцамі: **а)** моўных і маўленчых практыкаванняў, накіраваных на авалоданне новай фанетычнай з’явай; **б)** моўных і маўленчых практыкаванняў, накіраваных на авалоданне лексікай і граматыкай; **в)** камунікатыўных практыкаванняў, якія развіваюць навыкі слухання і гаварэння.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Азимов Э. Г., Щукин А. М. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М. : Из-во ИКАР, 2009.

2. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. 9-е изд., стер. М. : Академия, 2008.